

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2020

**Prečo musia ľudia prežívať katastrofy
*a ako môže klasická ekonómia pomôcť vyhýbať sa im***

Obsah

1. Úvod a cieľ.....	2
2. Vymedzenie pôsobnosti ekonómie a remeslo vládcu.....	2
3. Katastrofa na praktickom príklade	4
4. Nástrahy čisto vedeckého myslenia	7
5. Prínos Adama Smitha.....	10
6. Záver a náčrt smerovania budúceho vývoja v kontexte dnešných problémov	12

1. Úvod a cieľ

Globálna svetová spoločnosť čelí v súčasnosti javom, vládnym opatreniam a zmenám v živote každého jednotlivca v tak veľkom rozsahu, aký by si len pred rokom nikto nedokázal predstaviť a pokladal by to za nemožné. Všetko naznačuje tomu, že žijeme teraz v kritickej a prelomovej dobe a je veľmi dôležité, akým spôsobom budeme v spoločnosti reagovať na problémy, ktorých vývoj nasvedčuje, že budú naďalej eskalovať.

Cieľom tejto eseje je v krátkom priestore, ako sa to len dá, prispieť k pochopeniu a potom aj východiskám z problémov súčasnej spoločnosti. Vychádza z teórií klasických ekonómov o rozdelení a úlohách ekonómie, etiky a taktiež aj neviditeľnej ruky a ďalej ju rozpracováva. Snaží sa načrtnúť, v čom bol podľa neho hlavný prínos Adama Smitha ako zakladateľa klasickej ekonómie a tiež ako sa mu mohlo podariť prísť na svoju dobu s tak prevratnými myšlienkami. Na dejinných súvislostiach sa potom snaží načrtnúť pravdepodobný budúci vývoj kríz a problémov dnešnej spoločnosti ako aj to, čo musí byť uskutočnené, aby sa nám ich úspešne darilo zvládať a zároveň minimalizovať škody.

Autor pri tom vychádza z takmer 30 ročných skúseností prác na reformách inštitúcií verejnej správy v hospodárskej a sociálnej oblasti u nás a v zahraničí, z vlastného výskumu v oblasti bezpečnosti a v neposlednom rade tiež z dlhoročného výskumu na pôde Akadémie klasickej ekonómie.

2. Vymedzenie pôsobnosti ekonómie a remeslo vládcu

Veľmi sa mi páčila jedna z prednášok *Akadémie klasickej ekonómie*, kde sa hovorilo o rozdiel medzi ekonómiou a etikou. Niesla sa v tom duchu, že ekonómia sa môže stať výkonným a užitočným nástrojom, ktorý dokáže človeka čo najefektívnejšie priviesť k cieľu, avšak nie vždy dokáže určiť opodstatnenosť samotného cieľa, pretože toto je už úlohou etiky.

Podme však túto podľa mňa veľmi užitočnú myšlienku rozvinúť ešte viac. Mnohí ekonómovia si za cieľ kladú vytvoriť alebo aspoň odporučiť taký spoločenský systém, ktorý by spoločnosť priviedol k dlhodobému blahobytu. Je to však vôbec možné? Nie bez toho, aby sa pritom skúmalo, aký vplyv to bude mať na masové vzorce správania samotných obyvateľov, na ich motívy, sklony a čestnosť alebo nečestnosť v každodennom rutinnom pracovnom a súkromnom živote, pretože to je to, čo privádza jednotlivcov a spoločnosť k blahobytu a samozrejme aj pomáha predchádzať katastrofám. Charakter usporiadania

vládných inštitúcií je v tomto zmysle druhoradým, je len jedným z podporných nástrojov dosiahnutia toho všetkého. **Otázky celospoločenského blahobytu nemožno preto posudzovať len pomocou čisto ekonomickej vednej disciplíny, pretože tieto súvisia predovšetkým s morálno-etickými kvalitami**, ktoré sa nesmú vynechať. Musia byť dokonca určujúcimi, postavenými nad ekonomickými otázkami.

Preto by aj **úloha ekonómov** mala zostať len **v rovine pomocných nástrojov**, ktoré riešia, ako čo najefektívnejšie hospodáriť s prostriedkami na priblíženie sa k stanoveným cieľom napríklad vládných inštitúcií bez toho, aby sa vyjadrovali k hodnotovým otázkam alebo otázkam morálky. Tieto otázky však súvisia s výnimkami, ktoré pripúšťal Adam Smith v definícii voľného trhu a môžu byť predmetom špecifických zásahov vládcu s cieľom zachovania bezpečnosti obyvateľov a funkčnosti samotného voľného trhu. Ako príklad môžeme spomenúť zákaz používania chemickej látky, ktorá potom preukázateľne vytvára závislosť (drogy) a ktorú je možné zamaskovať v určitej potravine bez toho, že by o tom kupujúci vedel, pretože keď sa takto nedobrovoľne stane závislým, jeho ďalšie nákupy už nebudú dobrovoľné. Ďalším príkladom je zákaz výroby alebo vlastníctva zbraní hromadného ničenia, špeciálnych opatrení na elimináciu smrteľnej nákazlivej choroby, na zvýšenie bezpečnosti v cestnej premávke, ochranu spodných vôd a pod. Vládne zásahy pri takýchto serióznych otázkach by nemali byť predmetom ekonómie, pretože súvisia s otázkami etiky alebo bezpečnosti. Nie je tiež jednoduché určiť, čo všetko by tam malo spadať a za akých podmienok. Často sú tiež najefektívnejšie na centrálnej úrovni, kde sa to dá spojiť s osobnou zodpovednosťou.

V tomto svetle je potrebné hodnotiť význam predstaviteľov klasickej ekonómie. Určite je v mnohom prínosný. Zakladatelia klasickej ekonómie priniesli na svoju dobu revolučné prístupy k riešeniu otázok dlhodobej udržateľnosti hospodárenia na všetkých úrovniach spoločnosti – od vlád až po jednotlivcov, ktoré sú univerzálne a preto aj dodnes platné. To platí aj pre popísanie prospešnosti voľného trhu. To však neznamená, že nad tým všetkým by nemali byť vyššie princípy súvisiace s etikou a morálkou vo forme vymedzenia mantinelov, aké činnosti nie sú akceptovateľné podobne, ako to liberálni ekonómovia uznávajú napríklad pokiaľ ide o zabezpečenie práva na život. Cieľom tejto eseje je podporiť tvrdenia, že samotné vymedzenie mantinelov už nie je predmetom ekonómie.

V tejto súvislosti definujeme súlad alebo nesúlad s etickými a morálnymi zásadami ako to, čo deformuje alebo naopak zušľachtľuje charakter človeka v tom zmysle, že rozkladá alebo podporuje harmóniu v spoločnosti ako celku. Teda ako to, čo z dlhodobého hľadiska k blahobytu privádza alebo ho ničí a v konečnom dôsledku spôsobuje katastrofy.

Už len z definície vyplýva, že sú tieto mantinely potrebné. A dovoľm si tvrdiť, že sú aj v súlade s cieľmi predstaviteľov klasickej ekonómie, pretože v konečnom dôsledku sledujú rešpektovanie princípu práva na slobodný život každého človeka a právo na jeho čestne získané vlastníctvo. Do toho však spadajú mnohé konkrétnosti, ktoré sa navyše menia v závislosti od morálnych kvalít v spoločnosti. Bojovne ladené národy, aké žijú napríklad na arabskom poloostrove, si na udržanie stability a mieru vyžadujú tvrdšiu ruku vládcu s adekvátne silnejšími bezpečnostnými zložkami, zatiaľ čo mierumilovné nie. Rozsah a charakter potrebných konaní obmedzujúcich mantinelov sa však menia aj v čase. Napríklad dnešná pandémia si vyžaduje špeciálne opatrenia, ktoré by pred tým boli dokonca škodlivé.

Správne vyhodnotiť, čo všetko je potrebné na ochranu slobody, života a majetku obyvateľov a potom rýchlo na to reagovať, čo si často vyžaduje aj odvahu – **to je úlohou vládcu**. Táto úloha je zároveň veľmi náročná. Mnohé situácie sú úplne výnimočné, a preto sa reakciám na ne nedá naučiť. Preto v tom nemôže pomôcť ekonómia a ani veda. Vyžadujú si zvláštne schopnosti človeka, ktoré označujeme pojmami „múdrost“, „odvaha“

alebo „šiesty zmysel“, keď ľudia netvorí podľa naučených faktov, ale podľa na to určených schopností vnútorného cítenia, ktoré potom počúvnu, i keď v tom spočiatku ani nemusia vidieť žiadnu logiku.

Remeslo „vládca“ musí teda spadať do kategórie, ktorú **označujeme ako „umenie“**. Teda nie každý ho môže vykonávať, podobne ako umelecký virtuóz musí mať v sebe na to vlohy, ktoré však v sebe musí namáhavo rozvíjať tak, že túto schopnosť od malička rozvíja. Samozrejme nie tak, že „od narodenia“ vládne ale nenútene a úplne prirodzene tak, že najprv vo svojom malom okolí rozvíja svoju schopnosť predvídať a činiť rozhodnutia, viesť ľudí, až si to okolie môže všimnúť a môže mu potom postupne zverovať spočiatku malé úlohy a potom väčšie. Jeho samého to potom v pracovnom živote môže neskôr ťahať do verejného sektora, kde sú tiež jeho vlohy viditeľné, následkom čoho sa môže dopracovať až do vrcholnej pozície.

Takýto „rodený vládca“ nemusí oplývať remeslami „exaktných vied“. Na to má okolo seba poradcov. Jeho úlohou je len predvídať a urobiť rozhodnutie, ktoré potom títo poradcovia – napríklad z radu ekonómov – realizujú tak, aby sa k cieľu dospelo čo najefektívnejšími cestami.

Ešte raz pripomíname, že schopnosti umelca sa prejavujú zvláštnym druhom vycit'ovania „toho najsprávnejšieho“, a nie schopnosťou logickej dedukcie. Preto sa rozhodnutia takto nadaného vládca nemusia zdať okoliu spočiatku logické a je pochopiteľné, že väčšine budú jeho rozhodnutia nepochopiteľné a nie všetkým sa budú páčiť. Ak v obyvateľstve vládne nedôvera, pravdepodobne ho „odvolajú“ (alebo vôbec nezvolia) a uprednostnia niekoho, kto viac zodpovedá želaním ľudí. Samozrejme že je to potom na veľkú škodu a môže to dokonca priviesť ku katastrofe. Preto sa hovorí, že každá spoločnosť má len takú vládu, akú si sama zaslúži.

Umenie počúvať čistý hlas svojho vnútra a podriadiť mu aj spôsoby myslenia a konania - to je to, čo definujeme ako „cnosť“ a čo úzko súvisí práve s etickými a morálnymi pravidlami. „Čistý“ znamená v tomto prípade neovplyvnený prianiami vlastného ega spolu s tisícorakými závislosťami pozemského tela, kam nepatria len drogy, ale aj túžba vlastniť, ovládať iných, mať to, čo iní, uprednostňovať blízkych, mať strach pred stratou postavenia, zdravia či majetku, a pod. Čiže to zároveň znamená byť aj skutočne slobodným. Preto aj opatrenia, ktoré k tomu v konečnom dôsledku vedú, hoci by sa aj zdali akokoľvek prísne a zneslobodzujúce, nielenže spoločnosť privádzajú k mieru a blahobytu, ale aj k slobode samej.

3. Katastrofa na praktickom príklade

V histórii možno nájsť veľa príkladov, kedy uplatňovanie ekonomických myšlienok v praxi bez zohľadnenia otázok etiky a morálky nielenže neprivedlo želané ciele, ale viedlo až ku katastrofám.

Ako príklad uveďme ekonomické myslenie európskych merkantilistov, ktorí si za hlavný cieľ stanovili hromadenie drahých kovov, čo sa v praxi okrem iného premietlo aj do požiadavky na väčší vývoz ako dovoz a s tým súvisiacu preferenciu dovozných reštrikcií a cieľ.

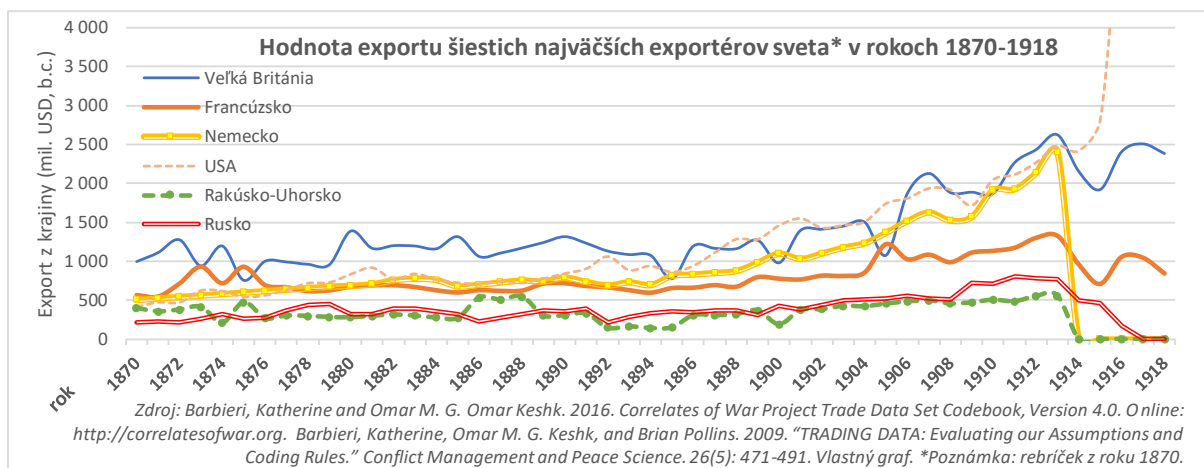
Aj myslenie merkantilistov mohlo vo svojej dobe pôsobiť logicky. Zlato a iné drahé kovy boli vtedy medzinárodne akceptovaným platidlom, ktoré sa v medzinárodnom obchode nedalo „rozmnožovať“ inak, ako aktívnou platobnou bilanciou. Z pohľadu merkantilistov nešlo o bezúčelné hromadenie, ale investovanie na domácej pôde za účelom rozvoja

a zvyšovania materiálneho blahobytu. Získané drahé kovy boli použité napríklad na financovanie:

- výroby výrobkov s vyššou pridanou hodnotou, ktoré sa potom vyvážali za suroviny a ďalšie zlato;
- aktivít zvyšovania domácich výrobných prostriedkov, ako napríklad vysušovanie rozsiahlych bažín na území vtedajšieho Anglicka s cieľom získania novej úrodnej pôdy¹;
- budovania a prevádzku flotíl s cieľom hľadania a ochrany nových kolónií a ťažísk zlata;
- budovania a prevádzku armády na ochranu územia pred napádaním armádami iných krajín (čo bolo v tom čase bežným rizikom).

V myšlienkach predstaviteľov merkantilizmu sa teda odrážali len praktické snahy o čo najefektívnejšie využitie vtedajšej najväčšej rozvojovej príležitosti – nové kolónie a nové trhy, s čím bola samozrejme spojená potreba rozsiahlych domácich investícií. Samy boli často obchodníkmi, odkiaľ pochádza aj názov tohto smeru („merchants“). Spomeňme napríklad Thomasa Munna (1571-1641) autora publikácie „*Bohatstvo Anglicka cez zahraničný obchod*“, ktorý pôsobil aj ako riaditeľ *Východoindickej spoločnosti*.

Graf 1

Myšlienky merkantilizmu úzko súviseli s rozvojom kolonializmu a zahraničného obchodu, ktorý Veľkej Británii na dlhé obdobie priniesol postavenie najvýznamnejšej svetovej veľmoci, čo je viditeľné aj na objeme exportu (Graf 1). Bolo im preto veľmi ťažké najmä v tejto krajine oponovať.

Aj tu sme však mohli sledovať hlavný problém – chýbajúci ohľad na etiku a morálku. **Snahy o naplnenie hlavného cieľa merkantilistov – dostať svetové zásoby drahých kovov čo najviac na územie svojho štátu – sa darilo dosahovať na úkor stále väčších previnení a potom aj zločinov proti najzákladnejším morálno-etickým zásadám.** Týkalo sa to všetkých európskych námorných veľmocí.

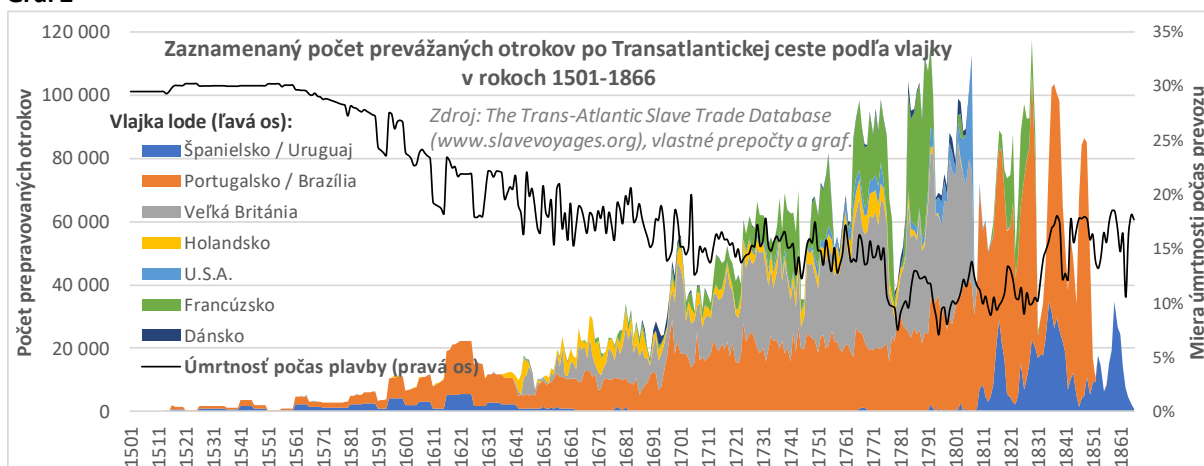
Okrem známych zločinov spojených s koloniálnymi vojnami, zločinov na miestnych obyvateľoch kolónií a vojen medzi sebou spomeňme aspoň jeden faktor, úzko spojený s ekonomickým myslením merkantilistov.

¹ Wilson, Charles (1963) [1958], *Mercantilism*, London: Routledge and Kegan Paul (https://en.wikipedia.org/wiki/Mercantilism#Great_Britain)

Dovozné obmedzenia a clá boli len jedným z nástrojov na zabezpečenie hlavného cieľa. Ďalším bolo hľadanie spôsobov, ako za dovážaný tovar neplatiť drahými kovmi. Lákavé boli predovšetkým suroviny z regiónu Severnej Ameriky (tabak, cukor a bavlna), ktoré sa potom v Európe spracovali do finálnych výrobkov. Vznikla myšlienka, že namiesto zlata sa za tieto suroviny bude „platiť“... otrokmi, ktorých je možné pomerne „ľahko“ pochytať v Afrike.

V skutočnosti to také „ľahké“ nebolo, pretože napriek technickej prevahe Európania nemohli podniknúť výpravy do afrického vnútrozemia. Boli obzvlášť vnímaví na maláriu, ktorej pôvod nepoznali: z každých 1 000 z nich, čo vstúpili do tropických území Afriky, cestu neprežilo od 250 do 500. Až do objavenia chinínu ako prostriedku proti malárii (1840) bola preto veľká časť afrického vnútrozemia Európanmi nedotknutá². Preto sa spojili s „nemorálnymi“ miestnymi kráľmi, ktorí pre nich chytali černochoch z iných kmeňov, za čo im Európania platili – strelnými zbraňami. Nie je ťažké si domyslieť, čo tým svojim zásahom do rovnováhy síl na kontinente vyvolali. „Morálnejšie“ kmene, ktoré by sa na tomto zvrátenom obchodovaní chceli odmietnuť zúčastniť, mali len dve možnosti: buď aj oni začnú chytať otrokov, alebo sa otrokmi stanú. Ich primitívne zbrane nemohli totiž konkurovať európskym strelným zbraňam.

Graf 2

Aj v tomto prípade boli do masového obchodovania s otrokmi zapojené všetky európske námorné mocnosti, pretože nikto nechcel „zaostávať“ v tejto ďalšej – tentokrát extrémne „výnosnej“ činnosti na všetkých stupňoch obchodu. Bolo potrebné „pochytať“ veľké množstvo „otrokov“ pretože veľa z nich neprežilo buď prevoz (Graf 2) alebo prvé roky v prostredí iného kontinentu, na ktorí ani Afričania neboli prispôbení. Organizácia spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (UNESCO³) vo svojej publikácii odhaduje, že pokiaľ by neexistoval obchod s otrokmi, počet domorodých obyvateľov v Afrike by v polovici 19. storočia dosiahol až dvojnásobný počet, t.j. o sto miliónov viac!

Pochopiteľne, že tu bolo potrebné docieľiť celoplošný zákaz obchodovania s otrokmi. Ten sa nakoniec dosiahnuť v jednotlivých veľmociach postupne darilo (1792-1830). Bolo to však už neskoro, pretože to už ale na súťažiacu veľmoc čakala ďalšia „rozvojová výzva“ –

² BOLT, J. The partitioning of Africa. In: FRANKEMA, E. – Hilbon, E. – MEIER ZU SELHAUSEN, F. (ed.). The History of African Development. African Economic History Network. 2013. [online] [cit 23-9-2018] dostupné z: <https://www.aehnetwork.org/wp-content/uploads/2016/01/Bolt.The-Partitioning-of-Africa.pdf>

³ STENO, K. Struggles Against Slavery. International Year to Commemorate the Struggle against Slavery and Its Abolition. UNESCO, 2004, p.55. [online] [cit 19-09-2018] dostupné z: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001337/133738e.pdf>

náhle otvorenie Afriky, čo potom vyvolalo doslova chorobný závod, známy aj ako „Závod o Afriku“. Zaostávanie už v tom čase v očiach elít znamenalo priame existenčné ohrozenie, keďže sa získané zlato používalo v ďalšom chorobnom závode – v prezbrojovaní armád novými výdobytkami priemyselnej revolúcie, ktorých účinnosť sa považovala za prevratnú a schopnú rozhodnúť o výsledku vojny. Posledným „klincom do rakvy“ (1913) bola potom myšlienka „prvého“, ktorému sa podarilo získať takúto vojenskú prevahu (Náčelník generálneho štábu Nemecka Moltke) čo najskôr zaútočiť na najväčšieho nepriateľa (Rusko), a to veľmi rýchlo, kým prevaha ešte trvá⁴.

Viac zdokumentovaných informácií k tomu, ako to všetko muselo zákonite viesť tentokrát k celoeurópskej katastrofe, možno nájsť v špeciálnej práci⁵. Je tam aj naznačené aj to, že pokiaľ by sa vtedajšia spoločnosť európskych kultúr snažila nerobiť aspoň najhrubšie prešľapy proti morálke a etike, pre zvyšok sveta by sa nestala tyranom, ale vzorom. Ľahšie by sa uplatňovali aj prevratné myšlienky Adama Smitha, čo by umožnilo oveľa väčšie a navyše všestranné výhody medzinárodnej spolupráce. Nemuseli by sme tu mať dve svetové vojny a dnešná miera rozvoja a blahobytu by musela byť na úplne inom stupni, aký si mi dnes možno nedokážeme predstaviť.

Merkantilistami presadzovaný hlavný cieľ hromadenia zlata definitívne stratil opodstatnenie až pádom zlatých štandardov, čo bol tiež len jeden z dôsledkov spomínanej katastrofy v spojení s vysokými výdavkami európskych štátov na financovanie vojen.

4. Nástrahy čisto vedeckého myslenia

Vo svete existuje mnoho ekonomických teórií, ktoré na akademickej pôde vyzerajú sľubne a po realizácii sa potom ukážu nedostatky. Nieže by tieto nedostatky neboli zdôvodniteľné. Sú vždy, avšak ukážu sa až po zlyhaní, pretože pred tým si ich nikto z pôvodných tvorcov nevšimol.

Ekonomia, podobne ako všetky ostatné vedy, sa opiera o prísne logickú dôslednosť. Na tom nie je nič zlé, pretože pokiaľ má niečo fungovať, musí sa to dať logicky zdôvodniť. Problémom je len to, že rovnako logicky by sa dal zdôvodniť aj pravý opak. Preto boli logicky zdôvodniteľné aj všetky neslávne známe príklady tzv. „sociálneho inžinierstva“, ktoré neskôr zlyhali najprv v otázkach morálky a potom aj ekonomicky. Zlyhanie napokon museli vidieť všetci, pretože vzhľadom na tvrdohlavé zotrvanie v pôvodnom nastavení bolo možné toto nastavenie po čase udržať len stupňujúcim sa násilím. Až hromadné obete na životoch a ľudské utrpenie priniesli dostatočný tlak na zmenu, ktorá sa však v mnohých prípadoch diala, žiaľ, v kontexte nenávisti ďalšieho násillia, čo potom taktiež nemohlo priniesť dlhodobý prospech.

Aj na tom vidíme, aké **dôležité je neustále pracovať s aspektami morálky**, ak chceme smerovať k celospoločenskému prospechu. Tieto otázky nie sú však uchopiteľné pre ekonomiu a ani iné exaktné vedy, nemajú sa v tom o čo oprieť. **Striktne vedeckým prístupom**, na aký sa spolieha ekonomia, **nie je ľahké definovať, čo je morálne a čo nie**,

⁴ BROSE, E. Arms Race prior to 1914, Armament Policy, version 1.0. International Encyclopedia of the First World War, last updated 08. October 2014. [online] [cit 12-10-2018] dostupné z https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/arms_race_prior_to_1914_armament_policy?slideshow=1&media=File%3AFrench+Non+Rigid+Airship+IMG.jpg

⁵ Valentovič, M.: Poučenie z tragédie Prvej svetovej vojny pre súčasnú bezpečnosť SR a EÚ, In: Recenzovaný zborník príspevkov z 12. medzinárodnej konferencie „Bezpečné Slovensko a Európska únia“ 8-9 novembra 2018. (str.356-370, Vysoká škola bezpečnostného manažérstva v Košiciach, 2018). Dostupné k 30.12.2020 na https://www.vsbm.sk/data/konferencia/BSaEU_zbornik_2018.pdf.

pretože to pokladá za subjektívnu záležitosť. Snáď by morálku mohla definovať ako súbor pravidiel, ktoré sú v danej dobe a kultúre akceptovateľné, avšak ani v tom by nebola dostatočne nápomocnou, pretože hranice morálky sa časom menia a menia sa aj v závislosti od meniacich sa vonkajších okolností so subjektívne vnímaným stupňom nebezpečenstva, ako sme to mohli vidieť na príklade gen. Motkeho v časti 3.

Bezradnosť vedy v oblasti etiky a morálky možno vidieť aj na príklade obchodovania s otrokmi, na čo boli vo vtedajšej spoločnosti rozdielne názory. Do určitej doby bolo otrokárstvo bežné na celom svete, miestnym obyvateľom prinášalo hmatateľný prospech, takže sa nad tým nikto nezamýšľal a nepokladal to preto ani za nemorálne. V časti 3 zmienený obchod s otrokmi bol zdôvodňovaný aj tým, že „primitívni“ černosi žijúci vo voľnej prírode nie sú ľudia, ale zvieratá. V 19. a 20. storočí bolo napríklad vo veľkých európskych mestách bežné vystavovať afrických domorodých obyvateľov v zoológických záhradách, niekedy dokonca v klietkach spolu s opicami, pričom takéto výstavy sa tešili veľkej popularite⁶. „Racionálne“ argumenty viedli teda k tomu, že obchodovanie s otrokmi je v poriadku. O to viac, keď z Afriky prichádzali správy o kanibalizme a ľudských obetiach. Niektorí dokonca ich „presun“ do „kultúrneho“ prostredia vnímali ako možnosť pokroku pre nich a tiež pre celý kontinent, čo sa bežne používalo aj ako argument na zdôvodňovanie bleskovej kolonizácie počas „závodu o Afriku“ (časť 3), čo je kapitola zločinnosti „vyspelej“ európskej kultúry sama o sebe⁷.

Odporcovia otrokárstva, teda tí, čo nezniešli pomyslenie na všetko to utrpenie s tým spojené, nemali toľko argumentov na obhajobu svojich návrhov na reguláciu, ktoré by v tom mohli pomôcť. Mohli napríklad tvrdiť, že je otroctvo potrebné zakázať, pretože je to „nemorálne“. Z vedeckého hľadiska však žiadny takýto „emotívny“ argument neobstojí, najmä keď rozsah a otrasné detaily obchodovania s ľuďmi nemuseli byť vtedy ani známe. Otroctvo bolo jednoducho vnímané ako ekonomicky prospešná „lacná pracovná sila“.

Na vedecké zdôvodnenie by bolo potrebné nájsť prípady, kedy by zrušenie otroctva už preukázateľne prinieslo hmatateľný prospech, čo samo o sebe nie je ľahké a nie je to zrejme ani možné. Je to však to najväčšie úskalie vedy: spoliehať sa len na to, čo sa v minulosti už hmatateľne stalo. Preto je vo vede také ťažké prísť s niečím prevratným a preto tiež poznáme toľko prípadov, keď sa takému novému „objavu“ dostalo pochopenia a uznania až oveľa neskôr, napríklad po smrti autora, keď sa pravdivosť jeho tvrdenia viditeľne preukázala aj v čisto materiálnej rovine. Vedci nehládajú na to, že tie najlepšie objavy nevznikli vedeckou dedukciou, ale k nim dopomohla náhoda, alebo náhla inšpirácia, pri ktorej človek na svoj výskum vôbec nemyslel, teda práve vtedy keď nepoužíval rozumovú dedukciu ako hlavný zdroj vedeckého skúmania.

Vedci na rozdiel od umelcov neuznávajú schopnosť vnútorného cítenia, pocity či videnia. Keďže však existuje u istej, i keď malej časti populácie tzv. „géniov“, umelcov alebo

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Human_zoo

⁷ Najväčšie zdokumentované zločiny na miestnych obyvateľoch neboli tak ani počas vojen pri získavaní kolónií, ale neskôr, pri hľadaní spôsobov ako donútiť miestnych obyvateľov pracovať na európskych plantážach, čo oni z rôznych dôvodov odmietali. Jednotlivé krajiny k tomu vytvárali dômyselné ekonomické „motivačné“ systémy od vyrubovania vynútiteľných daní za každú „chatrč“ v európskych menách, ktoré bolo možné získať len prácou pre Európanov a až po nútené práce spojené s hromadným mrzačením populácie, ktorá odmietla pracovať. To sa samozrejme tiež vyšlo najavo až oveľa neskôr. Známe sú napríklad praktiky belgických kolónií zdokumentované na https://en.wikipedia.org/wiki/Atrocities_in_the_Congo_Free_State. Aj tu možno nájsť paralelu v tom, ako sa Európanom muselo vrátiť to, čomu svojim nekonaním a tichou podporou dopomohli k rozšíreniu sa v masovom meradle: posunulo to morálne zábrany európskych vojakov smerom nadol, takže sa mohlo stať, že niečo podobné bez zábran páchali vzájomne v Európe počas prvej a druhej svetovej vojny. Aj preto je oproti predchádzajúcim vojnám práve Prvá svetová vojna známa tým, že sa takéto zverstvá na civilnom obyvateľstve začali hromadne páchať.

„múdрых“ ľudí s rozvinutou schopnosťou predvídania, tento tzv. „šiesty zmysel“ nemožno odmietat' ako dôležitý nástroj poznania. Obzvlášť závažným problémom je však to, že používaním rastú schopnosti a naopak, podobne ako to poznáme so svalstvom. Keď je potom uprednostňované do popredia len chladné a vypočítavé zmýšľanie rozumu, tak jeho telesný nástroj silnie a spolu s ním aj ľudské ego a naopak, nerozvíjaný nástroj „šiesteho zmyslu“ ochabuje, pretože ho ľudia nepoužívajú, až sa táto schopnosť môže úplne stratiť. To, že sa dnes už takmer stratil, dokumentuje aj časté nostalgické odvolávanie sa na múdrosť „starých národov“. Tento najväčší prehrešok človeka proti svojmu vlastnému telu a tým aj proti prírode možno výstižne obrazne označiť „dedičným hriechom“ (pretože na orgánoch tela prejavená nerovnováha nástrojov sa geneticky dedí) a ego pestujúcu pýchu na rozumovú chytrnosť, ktorá to všetko spôsobuje, zase „jedením ovocia zo stromu poznania“.

Celé ľudstvo je dlhodobo vedené k tomu, že by sa nemalo riadiť „emóciami“, ale „rozvážnym“ rozumom, na ktorý je človek hrdý, lebo si myslí, že ním „presahuje“ zvieratá. Nechcem sa tu veľmi rozpisovať, avšak je pritom dobre známe, že emočná inteligencia zvierat, známa aj ako „inštinkt“ (napríklad v schopnosti vycítiť prírodnú katastrofu) ďalej presahuje všetku rozumovú učenosť človeka.

Plošným odmietaním emócií sa vylieva dieťa s vaničkou, pretože človek potom nevie rozlišovať, ktoré emócie pramenia z jeho vlastného ega, ako napríklad z fantázie rozumu vytvorený strach, a čo je aj u neho tým zmieneným varovným „inštinktom“, ako napríklad tichý napomínajúci hlas „svedomia“ alebo predtucha, čo mu často nedáva zmysel, takže to preto potlačuje svojim silne rozvinutým „racionálnym“ hlasom rozumu.

Mnohí ľudia sú pyšní na svoju namáhavo získanú učenosť a je preto je ťažké pre nich vypočúť si iný názor „laika“ či dôjsť k pokore, ktorá nie je ničím iným než schopnosť potlačenia hlasov vlastného ega, čo až potom umožní človeku zreteľne a čisto vnímať všetky tie zmienené hlasy múdrosti, ktoré ho vždy bezpečne vyvádajú z akéhokoľvek nebezpečia.

K čomu to všetko vedie, vidno najlepšie na dnešnej polarizovanej spoločnosti, kedy sa už názoroví oponenti navzájom ani len nerozprávajú. Prítom tu nemáme na mysli len polarizáciu v politike alebo všetkých tých bizarných odnoží tzv. „sprisahaneckých teórií“. Rozpory vidíme aj medzi rôznymi názormi v ekonómii či náboženstve. A to len preto, že sa všetci držia len chladnej, podľa nich „triezvej“ logickej konštrukcie, ktorú mnohí rozvili do obrovských detailov, ktoré im spolu „sedia“, v čom sa len utvrdzujú, pretože je ťažké si priznať, že sa človek mylí v tom, čo napríklad celý život budoval, o to viac, keď mu z toho vyplýva aj spoločenské postavenie. A keď aj niekde sú emócie, tak nie zo skutočných udalostí, ale zámerne navodených cielenou propagandou alebo len fantáziou iného, teda vypočítavým rozumom, ktorý poukáže len na jeden morálny detail, ktorý ani nemusí byť pravdivý, a chytrácky „zatají“ čo sa do konštrukcie nehodí. Ľudia si navzájom nerozumejú, pokladajú jeden druhého za „blázna“ alebo „podplateného“ a vzniká z toho len nenávisť, čo zase len musí priviesť ku katastrofe.

Ktosi múdri už pred tisícročiami ukázal, k čomu to musí viesť, keď hovoril o Babylonskej veži. Ľudia sa snažia stavať tie najväčšie logické konštrukcie, pretože si myslia, že s nimi môžu dosiahnuť až k zdroju Múdrosti. To ale nie je možné. Vedie to len k silnému neporozumeniu, až takému, ako keby ľudia hovorili cudzími jazykmi. Nikto nevidí trhlinu tej svojej chladnej stavby. Vyjde najavo až pri realizácii, keď sa potom zrúti a pochová aj svojich staviteľov.

5. Prínos Adama Smitha

Adam Smith bol jedným z mála autorov, ktorého ekonomické myslenie vychádzalo z etiky a morálky. Sám sa považoval za profesora morálnej filozofie. Riadil sa zásadami popísanými v časti 2., čím sa mohol vyhnúť nástrahám popísaným v časti 4. Preto boli jeho myšlienky vo svojej dobe takými prevratnými a z mnohých z nich je možné čerpať aj dnes.

Názov jeho prvého veľkého diela „*Theory of Moral Sentiments* (1759)“ vyšiel v češtine pod názvom „Teorie mravních citů“, teda niečoho, čo sa dá čerpať a overovať len pohľadom do vnútorného života človeka. Ide o snahu o usporiadanie všetkých tých na prvý pohľad rozmanitých pohnútok človeka, aby sa v tom mohol vyznať a najmä aby sa naučil rozlišovať hlasy ega, strachov a pestovaných závislostí od oveľa jemnejších a ušľachtilejších záchvevov svedomia, povznášajúcich alebo východiská prinášajúcich inšpirácií alebo situačnej múdrosti nazývanej „šiestym zmyslom“.

Možno preto považuje Adam Smith „*Teóriu mravných citov*“ za vrchol svojej práce a tiež za najvýznamnejšie zo svojich diel⁸, na ktorom pracoval prakticky do konca svojho života (1790)⁹.

O tom, že sa tento autor vymyká zmýšľaniu generáciám nasledovníkov svedčí skutočnosť, že „*Teória mravných citov*“ nemala na ich myslenie tak veľký vplyv, ako rozpravy o princípoch fungovania práva a štátu, ktoré avizoval tridsať rokov pred svojou smrťou a ktoré nikdy nedokončil. V „*Bohatstve národov*“ (1776) boli rozpracované len otázky týkajúce sa polície, príjmov a armády, nedokončená zostala teória jurisprudencie¹⁰.

Spomínané rozpravy treba brať ako reakcie na vtedajšie pomery a problémy, ktoré ako morálny filozof pokladal za nemorálne. V oblasti ekonómie išlo predovšetkým o hlavný cieľ merkantilistov hromadiť drahé kovy (časť 3), pri ktorom bolo však zrejmé, že to zároveň znamenalo ochudobňovanie ostatných a navyše to vyústilo do doslova bezhraničného protekcionizmu. Nešlo pri ňom len o clá, ale aj úplné zákazy dovozu toho, čo sa dá zabezpečiť domácou výrobou. Anglicko sa uchýľovalo dokonca až k armádou vynucovaným „zákonom o plavbe“, ktoré úplne zakazovali obchodníkom z cudzích krajín podieľať sa na zahraničnom obchode z a do britskou korunou ovládaných krajín. So svojim najväčším rivalom – Holandskom – viedlo kvôli tomu ozbrojený konflikt. Nešlo však o jediný konflikt, ďalšie a ďalšie boli vedené v súvislosti s rozširovaním a udržovaním kontrolovaných „impérií“.

V „*Bohatstve národov*“ (plný názov preložený ako „*Pojednanie o podstate a príčinách bohatstva národov*“¹¹) sa Adam Smith snažil vysvetliť, že takéto ekonomické a neskôr aj fyzické boje nemôžu zvyšovať blahobyť. Ten by sa pre každého zvýšil oveľa viac, keby v obchode zavládla slobodná spolupráca - a to aj v situácii zrejmých egoistických

⁸ Rae, John (1895). *Life of Adam Smith*. London & New York: Macmillan. ISBN 0-7222-2658-6. (https://en.wikipedia.org/wiki/Adam_Smith)

⁹ Toto dielo sa dočkalo až šesť vydaní: v rokoch 1759, 1761, 1767, 1774, 1781 a 1790. Zdroj: Adam Smith, *Glasgow Edition of the Works and Correspondence Vol. 1 The Theory of Moral Sentiments [1759]* (https://en.wikipedia.org/wiki/Adam_Smith)

¹⁰ In the last paragraph of the first Edition of the present work, I said, that I should in another discourse endeavour to give an account of the general principles of law and government, and of the different revolutions which they had undergone in the different ages and periods of society; not only in what concerns justice, but in what concerns police, revenue, and arms, and whatever else is the object of law. In the *Enquiry concerning the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, I have partly executed this promise; at least so far as concerns police, revenue, and arms. What remains, the theory of jurisprudence, which I have long projected, I have hitherto been hindered from executing, by the same occupations which had till now prevented me from revising the present work. (Adam Smith: *The Theory of Moral Sentiments*, Sixth Edition, 1790 Advertisement, 2)

¹¹ An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations

motívov vtedajších obchodníkov („merchants“). Adam Smith toto uvažovanie potom rozšíril na celé vtedajšie hospodárstvo, z čoho vznikla teória o prospešnosti voľného trhu. Zrejme videl, ako ľahko podlieha človek nástrahám moci a ako ľahko sa dá táto moc zneužiť. Je potom pochopiteľné, že sa ju takto snažil obmedziť.

Som si istý, že keby Adam Smith dokázal dovidieť do dnešnej doby, znovu by reagoval na dnešnú, diametrálne odlišnú situáciu. Vtedy ešte nemohol predpokladať, že aj súkromné subjekty môžu raz nadobudnúť moc podobnú alebo ešte väčšiu, ako majú štáty. Že ich vplyv môže rásť natoľko, že budú môcť v určitých segmentoch ovládnuť celú svetovú produkciu. Alebo že si budú môcť najímať celé armády schopné konkurovať všetkým ostatným silovým zložkám, ako to vidíme napríklad u organizovaného zločinu v Mexiku. Nemôžeme predpokladať, že by znovu neprispôsobil teórie o fungovaní práva a štátu novej situácii. Aby napríklad obmedzil situáciu popisovanú v „Bohatstve národov“, ktorá zabráni fungovaniu prirodzenej slobody, ak „vlády podľahnú hrabivosti a monopolistickým chůtkam obchodníkov a majiteľov manufaktúr“.

Adam Smith sa svojim celoživotným dielom snaží ukázať, že prirodzenou súčasťou každého človeka je nielen sledovanie vlastného záujmu, ale aj to, čo by sme dnešným jazykom mohli nazvať ako schopnosť „empatie“ voči blíznym. Pozrime sa, ako toto dielo začína, pre zachovanie presných myšlienok v originále:

How selfish soever man may be supposed, there are evidently some principles in his nature, which interest him in the fortune of others, and render their happiness necessary to him, though he derives nothing from it, except the pleasure of seeing it. Of this kind is pity or compassion, the emotion which we feel for the misery of others, when we either see it, or are made to conceive it in a very lively manner. That we often derive sorrow from the sorrow of others, is a matter of fact too obvious to require any instances to prove it. (...) The greatest ruffian, the most hardened violator of the laws of society, is not altogether without it.¹²

Za akokoľvek sebeckého by sme mohli človeka pokladať, v jeho podstate sú evidentné princípy, ktoré spôsobujú, že ho zaujíma blaho iných, že ich šťastie je dôležité aj pre neho, i keď sám z toho nemá nič, len to, že to vidí. K tomu patrí aj ľútosť a súcit, ktoré spolucítame s druhými, keď vidíme alebo si živo predstavujeme ich utrpenie. Že často smútime kvôli smútku iných je tak zrejme, že netreba uvádzať žiadne príklady, ktoré by to dokazovali. (...) Aj ten najväčší surovec a najzarytejší zločinec proti spoločenským zákonom nie je úplne bez toho.

Zároveň podporuje myšlienku, že sme to my, kto máme pestovať cnosti a potláčať sebeckvo, ktoré druhým ubližuje, pretože by sa nám to vrátilo ako bumerang, a že to platí aj opačne. Príroda nás núti k „symbióze vlastného záujmu a empatie“ „harmony of sentiments and passions“ tým, že nám ukáže dôsledky nášho sebeckého správania na nás samotných:

And hence it is, that to feel much for others and little for ourselves, that to restrain our selfish, and to indulge our benevolent affections, constitutes the perfection of human nature; and can alone produce among mankind that harmony of sentiments and passions in which consists their whole grace and propriety. As to love our neighbour as we love ourselves is the great law of Christianity, so it is the great precept of nature to love ourselves only as we love our neighbour, or what comes to the same thing, as our neighbour is capable of loving us.¹³

A je to teda tak, že viac spolucítiť s inými a menej myslieť na seba či obmedziť naše sebeckvo a oddať sa radšej dobrotivým sklonom – to je to, čo robí dokonalosť ľudskej prirodzenosti; a to samotné môže medzi ľuďmi vytvoriť onú harmóniu citov a vášní, v ktorej

¹² Adam Smith: The Theory of Moral Sentiments, Sixth Edition (1790), Part I, Section I, Chapter I, para. 1.

¹³ Adam Smith: The Theory of Moral Sentiments, Sixth Edition (1790), Part I, Section I, Chapter V, para. 5.

potom spočíva celé to láskavé a slušné správanie. Tak, ako je veľkým kresťanským zákonom milovať bližného ako seba samého, tak je pre nás aj veľkým príkazom prírody, že môžeme seba milovať len pokiaľ milujeme bližného, čo sa nám rovnako vráti, pretože aj náš bližný je potom schopný milovať nás.

Ako si potom možno v tomto kontexte vysvetliť skutočnosť, že krajiny s vyššou mierou slobody sú materiálne bohatšie? Určite nie tak, že samotná sloboda vo forme väčšej benevolencie zákonov pestuje v ľuďoch cnosti, ale opačne. Čím morálne vyspelejší sú obyvatelia daného štátu, tým sú v skutočnosti aj slobodnejší, pretože už nepotrebujú toľko obmedzení, aby si vzájomne neškodili, teda si nebrali slobodu navzájom.

Preto aj vládny systém a prísnosť zákonov, ktoré fungujú v jednom národe alebo čase, sa nesmú automaticky prenášať do iného národa alebo doby. Vždy sa musí hľadiť na aktuálne vzorce správania v spojení s rizikami. Samozrejme za predpokladu, že sú zákony nastavené len tak, že celoplošne bránia niečomu, čo nemôže byť v spoločnosti tolerované, alebo by prinášali škodu, je vždy lepšie, keď sú prísnejšie ako menej prísne. Pokiaľ by sa totiž vyspelosť niektorého národa posunula smerom nahor, prísnejší zákon by nikomu slobodu neohrozil, pretože by zakazoval len niečo, čo by aj tak nikoho nenapadlo robiť. Miestnych obyvateľov by to mohlo len chrániť pred tým, ak by ich navštívil niekto morálne menej vyspelý zvonku, kto by bol schopný to zakázané a škodlivé vykonať.

6. Záver a náčrt smerovania budúceho vývoja v kontexte dnešných problémov

Cieľom tejto eseje bolo ukázať, že hlavnou príčinou všetkých ľudských nešťastí je skutočnosť, že sme povýšili chladný a len na merateľných hmotných faktoch závislý rozum nad schopnosť jemného cítenia človeka. Adam Smith sa v „*Teórii mravných citov*“ snažil ukázať, že táto potlačovaná schopnosť je v skutočnosti pre človeka úplne prirodzená, súvisí s cnosťami a robí nás „dokonalým“ človekom. Okrem toho v sebe skrýva ešte aj netušené možnosti múdreho vedenia a čistých inšpirácií, ktoré doposiaľ priniesli ľudstvu najvýznamnejšie diela a objavy. V dnešnej dobe je aktuálne aj to, že súvisí zo svedomím a schopnosťami rôznych „predtúch“, ktoré nielenže jednotlivcov a spoločnosť vedú k blahobytu, ale zároveň dokážu chrániť pred akýmkoľvek nebezpečím.

Morálne nezrelý a citovo otupený človek je preto jedno a to isté. Vôbec nezáleží, či je pritom zároveň rozumovo pohotový, bystrý a chytrý. Preto sa môže stať, že v národe morálne nezrelých národov sa k moci presadzujú nemorálni ľudia. Umožňuje im to ich chytrosť spolu s nečestnými spôsobmi ako ohováranie, klamstvo či dokonca manipulácia a podvody. Pre obyvateľov je potom ťažké nenechať sa oklamať, pretože v sebe nerozvíjajú k tomu potrebné schopnosti. Človeka s rozvinutým „šiestym zmyslom“ je ťažké oklamať a okrem toho dokáže posúdiť aj morálnosť alebo nemorálnosť každého vládneho opatrenia, čo samo o sebe hovorí veľa.

Čo však vidíme dnes? Elitám už môže prejsť takmer čokoľvek, pretože ľudia stratili schopnosť morálneho rozlišovania. Ak sa napríklad v štáte zle hospodári alebo dokonca kradne, tak to buď určujúca väčšina nevidí alebo to „nechce vidieť“, pretože sa o to nezaujímajú a ak áno, tak varovným správam neprikladá význam, lebo im ani nedôveruje. Ak by aj všetky médiá o tom hovorili, skôr uverí že všetky klamú a dôveru dávajú len tým zdrojom, ktorých zmýšľanie je im blízke, teda ich vlastným predstavám o svete. Takýto ľudia reagujú len vtedy, keď sa zmena týka ich osobne. Preto tiež väčšina dnešných ľudí odmieta snahy o vyrovnané hospodárenie, konkrétne náklady s tým spojené, či už priame alebo vyplývajúce len z neistoty zo zmien od niekoho, komu nedôverujú. Nedôvera je totiž jedným zo sprievodných javov

morálneho úpadku. Je to ako keď sa nevidiaci človek musí opatrne pohybovať v cudzom priestore, aby sa nepoudieral. Istejšie sa môže pohybovať len tam, kde to dobre pozná a kde nikto s ničím nehýbe.

Preto si aj predstavitelia klasickej ekonómie všimli všetky tie zlyhania ľudí na čele štátu. Príčinu však netreba hľadať v štátoch, ale v obyvateľoch. Nemožno sa spoliehať na to, že by sa situácia zmenila k lepšiemu, keby bola moc štátu oslabená alebo úplne odstránená. Rovnakým spôsobom by sa totiž nečestní a najmä najbezohľadnejší ľudia dostali v spoločnosti k iným formám moci, napríklad prostredníctvom organizovaného zločinu, kde však by verejná kontrola a zmena, ktorá preda len v štáte možná je, už možná nebola, iba ak cestou hrubého násilia.

Podme sa teraz stručne pozrieť na dejinné súvislosti, na ktorých môžeme vidieť, že je to vždy len táto stále sa opakujúca skutočnosť, ktorá vedie k zostupu alebo k tragédiám celých národov. Nejde o to, že by ľudia nemali rozvíjať aj analytické myslenie alebo že by mali zanedbávať potreby tela alebo dokonca ega. Ide len o to, že by sa to malo diať v rovnováhe s morálnymi aspektami. Adam Smith to výstižne nazval „*rovnováhou citu a vášni*“ a tiež to aj výstižne prirovnal ku kresťanskému zákonu, že máme milovať seba „rovnako“ ako blížneho“ (časť 5). Nie je preto ani správne seba „milovať“ menej ako iných.

Stredovek

Nezdravé potlačovanie potrieb tela, ega a analytického myslenia na úkor toho, čo sa vtedy považovalo za „duchovné“, teda súvisiace s vnútorným citovým životom, je najlepšie v Európe viditeľné na období stredoveku. Jednostranný dôraz sa tam kládol na askézu, chudobu, zanedbávanie sa, čo potom vyústilo do všetkých tých stredovekých a človeka ponižujúcich metód a „vynálezov“ ako sú tresty a mučiace nástroje, aj do absencie základnej hygieny a s tým spojených chorôb. To, čo sa označovalo ako „duchovné“ vôbec nevedlo k morálnemu povzneseniu. Práve naopak. Preto to nemohlo byť ani správne a nemalo by sa to nazývať „duchovným“. A muselo to potom časom zaniknúť, pretože je pochopiteľné, že po mnohých obetiach a utrpení sa ľudia proti tomu nakoniec vzopreli v snahe nájsť stratenú rovnováhu, čo potom vyústilo do veľkého dejinného prelomu, historikmi popisovaného ako „koniec stredoveku a začiatok novoveku“.

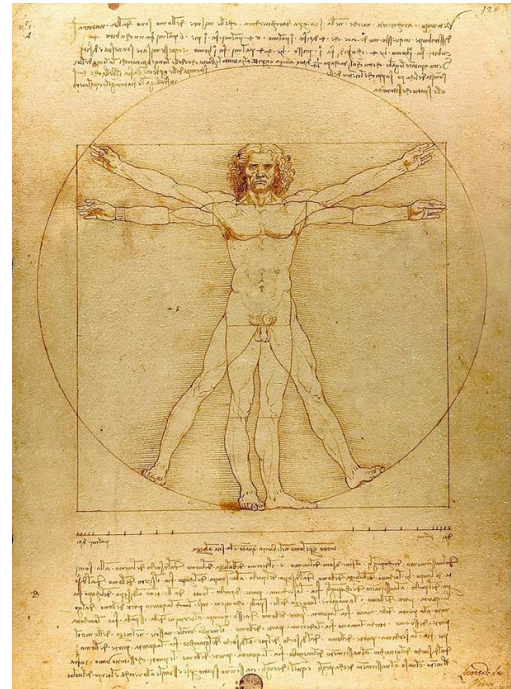
To, čo by sme mohli nazvať skutočne „duchovným“, teda to čo hýbe vnútom človeka a nesúvisí s potrebami tela alebo ľudského ega, sú presne tie kvality, ktoré sa snažíme popísať v tejto eseji. Samotný rozum je ako počítač: vysoko výkonným pomocníkom v rukách človeka. Existujúce dokáže ešte viac technicky zdokonaľiť, ale nedokáže prísť s ničím novým, čo by nevychádzalo z tohoto existujúceho zmýšľania, pretože je závislý na vstupoch, ktoré do neho človek zadá. A jeho diela sú tiež technicky dokonalé a účelné, avšak bez prítomnosti duchovného pôsobia chladne, ako to vidíme u väčšiny technicky prepracovaných strojov, v ktorých sa neberie ohľad aj na estetickú stránku, teda na krásu. V tomto zmysle sa dá pre človeka najlepšie uchopiť aj pojem „etika a morálka“.

Vnútro povznášajúce a človeku zmysel dávajúce (často revolučné) myšlienky však ľuďom neprinášali len zakladatelia náboženstiev, ale aj umelci. A keďže je **umenie** pomerne dobre zmapované, budeme sa cez jeho vývoj pozerať aj na aspekty morálky - alebo toho duchovného, čo by malo byť v rovnováhe s potrebami tela, ega, rozumu a pod. Vznešený pojem „bohatstvo“ alebo tiež „blahobyť“ by potom mal zahŕňať oba tieto aspekty v rovnováhe.

Renesancia

Novoveké umenie začalo v Európe obdobím **renesancie** niekedy na prelome 13. a 14. storočia. Toto obdobie je charakterizované práve rozmachom rozumových schopností ako snaha o nájdenie rovnováhy po dlhom zanedbávaní v stredoveku. Došlo k rozvoju deduktívneho myslenia s dôrazom na človeka, rozum a pozemský život. Z hľadiska vývoja to bol evidentný krok vpred, čoho dôsledkom bol rýchly rast životnej úrovne. Rozvíjalo sa meštianstvo, obchod, trhové hospodárstvo, veda a technika. Bolo to obdobím relatívnej stability a aj politická sloboda bola relatívne vysoká. Zdokonaľovala sa moreplavba a schopnosti navigácie, s čím samozrejme súvisí aj rozvoj astronómie. V tomto období došlo aj k najvýznamnejším objavom nových zámorských kontinentov. Na techniku bol kladený dôraz aj v umení: vznikala perspektíva v maliarstve, odlievanie sôch z bronzu. Maliari sa radi inšpirovali detailmi prírodných krás, ako napríklad svaly zvierat v pohybe. Z tohto obdobia je známa aj slávna skica Leonarda Da Vinciho (Obrázok 1).

Obrázok 1

Rozvoj rozumových schopností však nešiel ruka v ruku s rozvojom morálnej vyspelosti. Mohli sme naopak sledovať rastúci egocentrizmus, čo bolo vidieť napríklad v tom, že maliari začali prvýkrát maľovať svoje vlastné autoportréty (pred obdobím renesancie sa na obrazy ani nepodpisovali), umelci písať vlastné životopisy, bohatí ľudia si kupovali priazeň prostredníctvom mecenášstva a pod. Umenie z tejto doby nie je známe ničím prevratným, pretože, ako sme sa snažili ukázať v časti 4, na to rozumový „počítač“ sám nestačí. Skôr tu bola snaha čerpať s minulosti – konkrétne z myšlienok gréckej filozofie a umenia antiky, ktorú sa umelci snažili „znovuzrodiť“ z čoho pramení aj (z francúzskeho prekladu odvodený) názov „renesancia“.

V časti 4 sme sa tiež snažili ukázať, že dôraz na dedukciu nevyvážený schopnosťou citu, aký sa prejavoval aj v renesancii, môže síce na začiatku priniesť rozmach, ale musí potom postupne viesť k rastúcemu neporozumeniu ľudí navzájom. Môže to potom pokračovať do polarizácie, nenávisťi a viesť nakoniec k sebazničujúcej katastrofe. A presne toto ukončilo obdobie renesancie.

Nešlo pritom len o spor medzi cirkvou a vedou (upálenie Giordana Bruna v roku 1600), ale aj medzi cirkvami navzájom v snahách o reformáciu a prenasledovanie odporcov, alebo o spory medzi príslušníkmi rôznych sociálnych vrstiev či krajín navzájom. V 16. storočí sa atmosféra zhoršila natoľko, že na celom európskom kontinente vypukol chaos a vojny. Najznámejšie sú: náboženské vojny vo Francúzsku (1562-1593), vojny v Holandsku (1566-1648), náboženské konflikty a perzekúcie v Anglicku (1603-1688), protihabsburské povstania v Uhorsku (1604-1711), celoeurópska tridsaťročná vojna (1618-1648) a vojny s Turkami (1663-1699). A akoby to ešte nebolo všetko stačilo, obyvateľstvo začali decimovať ešte aj morové epidémie v Taliansku (1629-1631), Londýne (1665-1666), Viedni (1679), Marseille (1720-1722) a v Moskve (1771).

Barok a osvietenstvo

Pod tlakom ťažkého utrpenia z chaosu dlhotrvajúcich vyčerpávajúcich vojen a morových rán, ktorých príčiny si obyvatelia nevedeli racionálne vysvetliť, sa začali stále viac obracať do svojho vnútra, aby tam hľadali. Tak sa postupne mohli v nich začať prebúdať aj hlasy svedomia. Pôvodne stratená rovnováha sa začala znovu vyrovnávať, čo sa prejavilo aj v umení, ktoré nazývame obdobím **baroka**.

Jeden z takýchto hlboko uvažujúcich, ktorý sa snažil nájsť východisko, bol Ján Ámos Komenský (1592-1670). Tak ako nikto iný pred tým zdokumentoval morálnu biedu vtedajšieho sveta, napríklad v u nás známom diele „*Labyrint světa a ráj srdce*“ (prvý rukopis 1623). Pre všetky jeho diela je príznačná veľká jednoduchosť. Ako to často robil, možno obsah vyčítať už z plného názvu:

„Labyrint světa a luthauz srdce, to jest světlé vymalování, kterak v tom světě a věcech jeho všechných nic není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání: ale kdož doma v srdci svém sedě, s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému mysli upokojení a radosti že přichází“¹⁴

Aj Jan Amos Komenský sa snažil nájsť východisko z bied tým, že ľudí viedol k samostatnosti a múdrosti, ktorú môžu objaviť v prebudenom vnímaní svojho vnútra, čo by samozrejme muselo zmeniť k lepšiemu aj celú spoločnosť. Preto je právom nazývaný „učiteľom národov“. Na začiatku diela „*Univerzálna porada o náprave vecí ľudských* (1666)“ napísal:

„Co je předmětem našeho pojednání, proč je k tomu třeba probuzeného vnímání a jak je třeba probouzet k tomuto cíli?“

Naším ZÁMĚREM je ukázat s Boží milostí lidstvu, v čem je jeho veškeré dobro, upozornit, jak jsme jeho hranice překročili a bloudili nesčetnými způsoby po nicotnostech, a naznačit konečně spolehlivé, pohodlné a radostné cesty k dávné prostotě, klidu a štěstí“¹⁵.

V období baroka skutočne dochádzalo k viditeľnému posilňovaniu mravných hodnôt, citového vnímania a všetkého ďalšieho, čo človeka zušľachtuje. Za ideál tej doby (rovnako ako ideál osvietenstva ako hlavný filozofický smer toho obdobia) bola považovaná krása. Ľudia sa teda nesnažili prírodu len napodobňovať, ako v období klasicizmu, ale ju ešte viac zušľachtovať do „nadpozemskej krásy“, ako všetko okolo seba. To sa samozrejme prejavovalo aj v umení, v ktorom najlepšie vidno, do akej výšky tým umelci dokázali rozvinúť svoje vnútorné schopnosti. Zoberme si len hudbu. Málokto vie, že práve v období baroka dosiahla vrchol svojho rozmachu. Boli položené základy, ktoré sa využívajú dodnes. Vyvinulo sa harmonické myslenie a s ním spojené používanie hudobných akordov, čo bolo základom princípu koncertu, vzniku nových žánrov, ako je opera, kantáta a oratórium. Dokonca aj dokonalosť zvuku sláčikových nástrojov barokových majstrov, ako napríklad Antonia Stradivariho (1644-1737), nebola i napriek ich veku dodnes prekonaná.

Dôležité je tiež vedieť, že posilňovanie schopnosti ušľachtilého cítenia s dôrazom na jednoduchosť (o ktorej hovoril Komenský) a krásu vôbec neznižuje úlohu rozumu. Skôr naopak. Rovnováha je v tomto prípade spolupráca navzájom dopĺňajúcich sa schopností. Cit len poskytne inšpiráciu, ktorú potom rozum prispôsobí pozemským pomerom a rozvinie do technickej dokonalosti.

¹⁴ Jan Amos Komenský, plný názov diela v origináli (1623)

¹⁵ Jan Amos Komenský: Obecná porada o nápravě věcí lidských, část první PANEGERSIA neboli Všeobecné probouzení, Kapitola I, začiatok (Nakladatelství Svoboda, Praha 1992)

Pod „barokom“ sa označuje smer v umení. Toto obdobie rovnováhy rozumu a citu sa však premietlo aj do filozofie, spôsobu života a vedy pod názvom „osvietenstvo“, čo si možno predstaviť aj ako „rozum osvietený citom“. Preto sa v tom období mohli rozvíjať aj vedy. Nie však len formou zdokonaľovania existujúceho, ale aj prevratnými vynálezmi a zmenami v celom doterajšom myslení. Práve osvietenstvo je príznačné dôrazom na etiku a estetiku a Adama Smith (1723-1790) je toho príkladom. Okrem neho do tejto doby spadajú aj prevratné vynálezy vo fyzike, ktoré odštartovali vedeckú revolúciu: „vynález“ ďalekohľadu Galileom Galilei (1609), najdôležitejšie vynálezy Isaaca Newtona (1665,1687) a pod. Zároveň však v tomto období začala aj priemyselná revolúcia: prvý parný stroj bol zostrojený v rokoch 1722-1724 a Wattov parný stroj prispôbený na praktickú výrobu v roku 1765.

Načrtnutie ďalšieho vývoja na základe pozorovania minulých a prítomných dejov

Hlavným faktorom prevratných vynálezov a technologického rozvoja, aký máme dnes, nebol teda len voľný trh, ale skutočnosť, že kľúčoví vynálezcovia dokázali oživiť svoje citové schopnosti, ktoré súvisia so schopnosťou prísť prevratným objavom. Avšak žiaľ, vždy, keď sa spoločnosti začne dariť, začne byť pyšná na svoje vynálezy, na svoj rozum, a znovu sklzáva do nerovnováhy. Morálny vývoj teda nejde vždy ruka v ruke s technologickým vývojom. Výsledok je potom ten, že technická vyspelosť vedie ku katastrofe. V časti 3 bolo možné sledovať, že to bolo skutočne nezvládnutie, teda zneužitie technologických vynálezov, čo potom spôsobilo zničenie vo forme dvoch svetových vojen.

Žiaľ, útrapy dvoch svetových vojen nemali za následok potrebné mravné pozdvihnutie v duchu vysvetlení v tejto eseji, ako sa to stalo na konci klasicizmu. Naopak, zdá sa, že spôsobili ešte väčší mravný úpadok. Nevie, čím to je, snáď hrôzami, čo si ľudia robili navzájom počas vojen a po ich skončení. Nikdy sme sa nedostali ani na úroveň, aká existovala v baroku alebo v dobe osvietenstva, čo vidno na umeleckých dielach, móde, zmysle pre krásu – proste všade. Všade sa prejavuje jednostranný rozum, využívajú a zneužívajú sa potreby tela, ega, ale nikde nevidno snahu o rozvíjanie pravého citu pre krásu a pôvab.

Môžeme to vidieť aj na porovnaní množstva revolučných objavov vo všetkých vedných disciplínach v predvojnovom a povojnovom období. V akejkol'vek vednej disciplíne sa učíme o vynálezoch a ich objavoch z predvojnového obdobia, s ktorých dodnes čerpáme. Druhá svetová vojna to všetko rázne zastavila. Aj pri výrobe atómovej bomby, čo bol posledný revolučný „vynález“, sa čerpalo z teórií a predpokladov nemeckého predvojnového výskumu. Celý povojnový rozvoj sa nesie len v duchu technického zdokonaľovania existujúceho, teda v duchu myslenia nastaveného ešte pred vojnou, a nedochádza tu k ďalším prevratným zmenám na úrovni tých predvojnových.

Preto ani dnešný vývoj nemôže skončiť inak ako katastrofou, pokiaľ sa nezmenia hodnoty obyvateľstva tak, že upustíme od jednostrannej pýchy na dnešnú vedu a techniku a nezačneme rozvíjať svoje citové schopnosti súvisiace s mravným a morálnym pozdvihnutím, ktoré by nám potom presne a bezpečne ukázali, ako sa vyhnúť všetkým nástrahám, ktoré teraz ani nevidíme.

Predpokladal som dve možnosti, kam by to mohlo v blízkej budúcnosti viesť. Buď k všeobecnému chaosu a vojenským konfliktom, alebo k ekologickým katastrofám. Obe možnosti vyplývajú z toho, akými silami dnes ako spoločnosť vládeme a ako s nimi hospodárime.

Ekologické katastrofy (záplavy, zemetrasenia, tornáda, tsunami a pod) v čoraz viac obývaných územiach sa v minulých desaťročiach začali viditeľne zintenzívňovať. Boli aj v minulosti, ale nikdy nie v takej frekvencii, rozsahu a v tak husto obývaných územiach.

Ešte rýchlejšie sa však začala zhoršovať bezpečnostná situácia. Po vojne v Juhoslávii prestali fungovať inštitúcie kolektívnej bezpečnosti. Situácia sa následne zhoršovala, až sa nakoniec bojovalo prakticky okolo celej Európy. Napätie ďalej rástlo a reakcie vlád ho nezmiernovali ale naopak, ešte viac vyostrovali. Do toho prišla utečenecká kríza, teroristické útoky, hospodárska a dlhová kríza, silný vzostup extrémizmu a riziká destabilizácie už aj v rozvinutých západných krajinách. Od roku 2014 som preto začal pracovať na nových systémoch kolektívnej medzinárodnej a národnej bezpečnosti založených na zákaze vmiešavania sa silou (podpore princípu slobody národov) a dôraze na decentralizované štruktúry civilnej ochrany a obrany zložené z miestneho obyvateľstva na spôsob národných gárd v USA či dnešných domobrán v Rakúsku, Dánsku alebo Nórsku. Boli potom prezentované na medzinárodných bezpečnostných konferenciách, kde sa síce vždy stretli s pozitívnym hlasom prítomných zástupcov silových zložiek a bezpečnostných expertov, avšak v praktickej rovine sa zatiaľ neujali, pretože zotrvačnosť v spoločnosti je veľmi veľká

Potom prišla „koronakríza“ a zdá sa, že celé to napätie zázračným spôsobom zastavila. Na úrovni vlád mocností sa už nemyslelo na to, ako si niekde v zahraničí získať vplyv či ukázať moc, pretože boli všetci nútení bojovať s domácimi problémami. Bolo to, ako keby zasiahla mocná neviditeľná ruka. Mnoho ľudí bolo „oslobodených“ od každodenného zhonu, trpeli nespavosťou, teda ich to doslova nútilo „pohružovať sa“ do seba a hľadať tam v tichosti odpovede, prečo sa to všetko deje.

Teraz sa to už znovu mení a uvidíme, kam to povedie. Nevyvážená vláda rozumu sa znovu ujíma vedenia a vznikajú najrôznejšie sprisahanecké teórie založené na ohováraní domnelých predstaviteľov „zlej svetovlády“ a namierené proti jednotlivým vládam, neprispôsobivým občanom, lekárom... teda sa spoločnosť znovu len polarizuje, čoho konečným prejavom je zase len nenávisť.

Dokonca aj tí, čo nepodliehajú podobným vášňam a snažia sa uprednostniť vedecké prístupy, sa nevedia medzi sebou dohodnúť. Lekári napríklad preferujú prísne opatrenia na zabránenie šírenia nákazy, ktoré z ich vedeckého pohľadu chráni zdravotníctvo, avšak sú veľmi škodlivé pre hospodárstvo. Ekonómovia musia preto byť proti tomu v snahe chrániť hospodárstvo, avšak na úkor zdravotníctva. V oboch prípadoch možno nájsť logiku, opodstatnenie a aj morálne zdôvodnenie. Čo však uprednostniť a do akej miery? Dnešný človek je v tom bezradný, pretože nevie, ako dlho situácia potrvá a ako veľmi si môže dovoliť riskovať.

Z toho, čo poznám, môžem dedukovať, že nasledujúce desaťročie bude pre nás všetkých veľmi ťažké. Kým znovu nedôjde k nastoleniu narušenej rovnováhy citu a rozumu, možno očakávať ešte väčšie prehlbovanie polarizácie a z bolesti, strachu či pocitu bezradnosti prameniacej nenávisti, následkom čoho možno očakávať čoraz častejšie skratové konanie ľudí s prevahou egoistických motívov, pretože sa ich obavy pred stratou materiálnych istôt či doterajšieho postavenia stanú neúnosnými. Najmä pokiaľ tie materiálne istoty spoločnosť skutočne strácať bude, ako to dnes vidíme napríklad v zdravotníctve – a podľa intenzity, akou sa vlády po celom svete snažia chrániť svoje zdravotníctva na úkor prehlbovania už beztak veľkých ekonomických nerovnováh – to čoskoro môžeme očakávať aj v ostatných odvetviach.

Do toho všetkého budú zrejme prichádzať údery zo strany prírody takým spôsobom, že bude musieť byť každému zrejmé, že nepôjde o „sprisahania“ iných a ani náhody, ale o pôsobenie „neviditeľnej ruky“, ktorá nám tým zreteľne ukazuje naše minulé previnenia, aby sme sa z nich poučili a nechceli ich viac opakovať.

Na prejavoch neviditeľnej ruky v trhovom hospodárstve môžeme vidieť, že je pre nás len prísny učiteľom. Najväčší a tiež podľa môjho názoru stále nedocenený prínos

predstavitel'ov klasickej ekonómie je v tom, že si všimli, ako neviditeľná ruka vo voľnom trhu trestá a tým potláča prílišné ego rovnako, ako aj opačný extrém, v ktorom by človek bezhlavo a nespravodlivo rozdával bez toho, že by myslel na príjmovú stránku. Vede teda k Adamom Smithom popisovanej „*rovnováhe medzi vášňami a empatiou*“. Teda aj k rovnováhe medzi dávaním a bráním, čo sa v ekonomike premieta do nutnosti vyrovnaného hospodárenia. Myšlienky merkantilizmu, komunizmu a ďalších neslávne známych smerov museli v praxi stroskotat práve na nerešpektovaní tohto „zlatého pravidla“.

Nemožno očakávať, že deje v nadchádzajúcich mesiacoch a rokoch období, pre ktoré súčasná koronakríza bola len spúšťačom, budú pre nás a globálnu spoločnosť ľahké. Skôr naopak. Isté však je, že skolabovať môže len to, čo v sebe neprechováva rovnováhu. Pritom nezáleží či ide o nerovnováhu peňažných systémov, pred ktorou varujú ekonómovia, spôsoby využívania prírodných zdrojov, pred ktorými varujú zase ekológovia alebo absenciu rovnováhy v človeku, o ktorej písal Adam Smith.

Očakávať možno len to, že to v konečnom dôsledku prinesie pokrok. Veď neviditeľná ruka napráva nerovnováhu aj v tom, že jednotlivcom pomáha opätovne oživiť schopnosť cítenia natoľko, že každý bude raz musieť zreteľne vidieť, že to nie sú len rany, ale najmä obdivuhodné pomoci, ktoré nám neviditeľná ruka prináša. Tak sa jej naučí vďačne dôverovať.

Pominie potom každá obava alebo strach. Namiesto toho sa bude môcť v človeku upevňovať pokora. Týmto otvorením sa potom človek naučí vnímať reč tejto neviditeľnej ruky a s ňou spojených pomoci. Jeho poznanie zákonov prírody a tejto neviditeľnej ruky sa ešte viac rozšíri. Spozná múdrosť a v nich spočívajúci prospech, takže sa im ochotne a rád – teda úplne slobodne podriadi pri všetkom svojom konaní.

A spolu s tým budú môcť prísť nové prevratné vynálezy, podarí sa vyriešiť všetky problémy a bude môcť v spoločnosti nastať tak veľká miera blahobytu, aká tu ešte nikdy nebola 😊